

Sebők Balázs

ÉLETKÖRÜLMÉNYEK A „VAS ÉS ACÉL ORSZÁGÁBAN” ÉS JÁSZBERÉNYBEN (1950–1956)

Magyarországon a kommunisták 1948-49-es hatalomátvételét követően rövid időn belül szovjet-típusú diktatúra fejlődött ki, amelyben mindent a Szovjetunió szabta irányelvek szerint alakítottak, a Szovjetuniót minden téren kritika nélkül lemásolták. Így volt ez a gazdaságpolitikában, az igazságügyben, a katonapolitikában stb., de nem volt más a helyzet a szociálpolitika, a munkásellátás, az életkörülmények alakítása esetében sem. A hangoztatott tetszetős irányelvek ellenére az országban zuhanó-repülést vett az életszínvonal, s messze tűnt az 1945 utáni rövid időszak újjáépítéssel kezdődő és a jövőre inkább optimizmussal tekintő szemlélete is. Az alábbi írás a szocialista rendszer első, Rákosi Mátyás és Gerő Ernő nevével fémjelzett korszakával, azon belül is az „ötvenes évek” hiánykommunizmusának életkörülményeivel kíván foglalkozni. Az életkörülmények valamennyi mutatójának vizsgálata szétfeszítené ezen írás kereteit, ezért csak a közellátás helyzetére, a lakáskérdésre és az iparosodás korszakának munkakörülményeire, itt a munkavédelemre térek ki. A témát feldolgozó szakirodalom mennyisége meglehetősen kevés, így magam is elsősorban levéltári forrásokra építtem: az országos viszonyokat bemutató források a Magyar Országos Levéltár archívumából és a Központi Statisztikai Hivatal gyűjteményéből, míg a helyi, jászberényi adalékok a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár anyagából valók. Levéltári vizsgálódásaim során arra kerestem a választ, hogy hogyan éltek az emberek az '50-es évek Magyarországon, és ezen belül az iparosodó Jászberényben, mennyire volt élhető a magyarországi szocialista rendszer első korszaka.

A Magyar Népköztársaság első öt éves népgazdasági tervét az 1950. január 1. és 1954. december 31. közötti időszakra tervezték. Az első öt éves terv fő célja a nehézipar viharos intenzitású fejlesztése volt, ám emellett célként tűzték ki a mezőgazdaság elmaradottságának felszámolását, valamint hozamának jelentős emelését, hogy bőségesen biztosítani tudják a lakosság élelmiszerszükségletét. A tervek között szerepelt az életszínvonal átlagosan 35%-kal való további emelése, ebben kiemelten a közellátás színvonalának és a lakásviszonyoknak a megjavítása.¹ Mindezen tervek ellenére – amint azt a túlzott mértékű iparosítás elvét olvasva előre látni lehetett – már a népgazdasági terv első évében, 1950-ben súlyos zavarok keletkeztek a közellátásban

¹ Balogh Sándor (szerk.) [1986]: *Nehéz esztendők krónikája*. Gondolat, Bp. 123.o.

és drámaian romlani kezdtek a munkásság élet- és munkakörülményei is. A pazarló, erőltetett ütemű iparosítás költségeit a dolgozók fizették meg, hiszen munkájukért igen alacsony munkabéreket kaptak, munkás- és egészségvédelemre, valamint szociális beruházásokra pedig gyakorlatilag semmit sem fordított a költségvetés, az erre korábban előirányzott összegeket az eredeti terven felüli beruházásokra költötték, mit sem törődve a dolgozók életkörülményeivel. A közellátási zavarokért az MDP Központi Vezetősége természetesen az „ellenséget” és a fogyasztókat okolta, vagy veszélyes szabotázsakciókra hívta fel a figyelmet, s a továbbiakban a „főlös vásárló-erőt” áremelésekkel és normarendezésekkel (normaemelésekkel) kívánta elvonni.

A helyzet kritikus mivoltára utal, hogy 1950. szeptember 21-én az MDP Titkársága határozatot hozott a közellátási nehézségekkel kapcsolatos azonnali tennivalókról. A jelentésben országszerte tömeges felvásárlásról és pánikszerű áruhalmozásról van szó, amelyet a párt a legújabb koreai eseményeknek tulajdonított. Ezzel párhuzamosan megerősödő háborús rémhírterjesztésről és ellenséges propagandáról is olvashatunk, amely a népi demokrácia, valamint a párt és a Szovjetunió ellen folyik. A Titkárság megadja az agitációban használatos válaszokat a helyzet kezelésére: [...] „Fel kell kelteni a munkásság és a bérből élő kisemberek gyűlöletét a burzsoá, spekuláns áruhalmozó elemek ellen. [...] Meg kell magyarázni, hogy a nehézségek ellenére érvényesül a szocialista gazdaság törvényszerűsége, a dolgozók életszínvonalának állandó emelkedése. Adatokkal kell kimutatni, hogy a döntő élelmezési cikkekben az ellátás biztosítva van. [...] Nehézségeink fő okozója a közellátás területén működő ellenség: a harácsoló spekulánsok, a jobboldali szociáldemokraták, a háborús pánikkeltők és árufelhalmozók, akik olyan cikkekből is hiányt idéznek elő, amelyekből a normális fogyasztásra elegendő mennyiség van. [...] A kulákok hátráltatják a begyűjtést és kenyeret, kenyérgabonát, burgonyát és cukorrépát használnak takarmánynak.”²

Az MDP Államgazdasági Osztályának 1950. december 5-én kelt, a közellátásról szóló jelentésében mindezek ellenére kielégítőnek ítélte a közellátás helyzetét, bár elismerte, hogy „az utóbbi napokban vidéken vásárlási láz tapasztalható és elsősorban gyufából, valamint petróleumból kezd kialakulni hiány”.³

A közellátási zavarok már az 1949-es év végén tetten érhetők Jászberényben, hiszen a Városi Pártbizottság a Megyei Pártbizottsághoz küldött hangulatjelentésében megjegyzi, hogy „az elmúlt hetekben a zsír- és a faellátás kérdésénél is bizonyos zavarok mutatkoztak a városban. November hó első felében ezért küldöttségek keresték fel a pártszervezetünket, és kérték a pártot, hogy tegyünk valamilyen intézke-

² Izsák Lajos (főszerk.) [1998]: A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948-1956. Napvilág, Bp. 115-116.o.

³ Jelentések a közellátásról. Magyar Országos Levéltár: MOL-M-KS-276-116/K-e/1.ő.e. A továbbiakban: jelentések a közellátásról. 1.lap.

dést.⁴ Az 1950-es év elején elsősorban a tüzelőanyag beszerzésénél mutatkoztak nagyobb nehézségek, ugyanis folyamatos árusításról nem lehetett beszélni, így elsősorban a szegényebb dolgozók - akik egyszerre csak kisebb mennyiséget tudtak megvenni, viszont ezért gyakrabban keresték a tüzelőt - többször tüzelőanyag nélkül maradtak. A helyi Pártbizottság elsősorban ezen a téren, a tüzelőanyag-fronton tapasztalt elégedetlenséget.⁵ Az 1950 húsvétjára vonatkozó jáászberényi hangulatjelentés azt emeli ki, hogy a reakció minden részt kihasznál, hiszen a tejszarnok előtt a húsvéti ünnepek alatt igen nagy volt a sorbanállás tejért és vajért, amikor a reakció beküldte embereit a sorok közé és pillanatnyi hangulatot teremtett magának. Ugyanezt tapasztalták a tüzelőért sorban állók esetében is, ahol 10 kg-nyi fáért órákat álltak sorba az emberek. A reakció igyekezett kihasználni a kenyérellátás körül tapasztalt fennakadást is, ám „a közigazgatás a párt utasítására belenyúlt ebbe a kérdésbe és megállítottuk a reakció támadását.”⁶ És még egy rövid mondat az egyik jelentésből az 1950-es év jáászberényi viszonyaihoz: „A hangulat a piacokon elég rossz, mert burgonya még a heti piacokon is elég kevés vagy egyáltalán nincs.”⁷ Ezenkívül súlyos hiány mutatkozott a városban még húsból, tejből, zöldségből és hagymából is, és Jáászberény pl. a szeptember hónapra vonatkozó 3600 kg-os zsirigényléséből mindössze 625 kg-ot kapott meg az elosztó központból, így nem lehet csodálkozni a zsirhiányon sem.⁸

Az állandósuló közellátási problémák miatt a párt elhatározta, hogy 1951-től ismét bevezeti az 1949-ben megszüntetett adagolt közellátást (a jegyrendszert) néhány legfontosabb élelmiszerre és egy-két iparcikkre. Az élelmiszerjegyekkel ezentúl csak a szűk fejadagokat lehetett beszerezni kenyérből, cukorból, lisztből, húsból, zsiradékból, tejből és szappanból, mert „az adott árak mellett a kereslet messze felülmúlja a rendelkezésre álló árumennyiséget, és az a veszély fenyeget, hogy éppen a munkásság nem tudja ezekből a minimális szükségletét sem beszerezni”.⁹ A jegyrendszer bevezetése után pl. zsiradékból a havonta egy fő részére járó alapdagad 60 dkg volt, dolgozóknál 80 dkg, fizikai és kiemelt szellemi foglalkozásúak körében 90 dkg, nehéz fizikai munkát végzőknél 110 dkg. Ezen felül 20 dkg vaj járt az egy éven aluli gyermekeknek és a szoptatós anyáknak, plusz 10 dkg pedig az 1-12 éves

⁴ A Városi Pártbizottság információs- és hangulatjelentései a Megyei Pártbizottságnak. 1949. december 13. Jáász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (JNSZML) 42-2/2. ő.e. 14.o.

⁵ Uo. 1950. január 3. 18.o.

⁶ Uo. 1950. április 8. 19.o.

⁷ Uo. 1950. július 31. 21.o.

⁸ JNSZML Jáászberényi Városi Tanács VB Titkárságának iratai. 1950 szeptember 1.

⁹ Jelentések a közellátásról. 36.lap. Megjegyzés: a párt iratai között szovjet mintára természetesen vagonokban adták meg az egyes élelmiszerekből (még a szalonnából is) a rendelkezésre álló és hiányzó mennyiséget.

korosztálynak. A kiemelt szellemi foglalkozásúaknál újabb 20 dkg vaját, a föld alatt dolgozó bányászoknak pedig plusz 30 dkg szalonnát állapítottak meg az illetékesek. Ezen kívül kijelentették, hogy minden olyan család, ahol disznót vágtak, zsír tekintetében önellátónak mondható, s az üzemi étkezést igénybe vevőknek is le kell mondaniuk teljes zsírjegyükről.¹⁰ Ezen utóbbi két intézkedéssel a zsírjegyre jogosultak köréből kivonhatták a parasztság legnagyobb részét és a munkásság jelentékeny hányadát, vagyis alig maradt zsírjegyre jogosult dolgozó az országban. Friss Istvánnak a kenyérfegyverre tett javaslata szerint a kenyérből járó napi alapadag 25 dkg lett volna, míg húsból heti 30 dkg-ot állapított meg a párt, azonban a magánszektorban dolgozóknak és a nem dolgozóknak nem járt húsjegy.¹¹

Jászberényben az MDP Városi Pártbizottsága az 1951. január 4-i ülésén foglalkozott a jegyrendszer bevezetésével, ahol megállapították, hogy „a dolgozók örömmel fogadták a Minisztertanácsnak a jegyrendszer bevezetésére vonatkozó határozatát, hiszen így legalább azok a dolgozók is hozzájutottak a cukorhoz és a liszthez, akik egész napos munkájuk miatt nem tudtak sorban állni. Az ellenség munkája itt is megmutatkozott, mert azt hangoztatta, hogy a cukor és a liszt ára kettőszerősére emelkedett, és hamarosan bevezetik a kenyérfegyvert is, mire kenyérfelvásárlás indult meg. Ezt a támadást azonban felvilágosító munkával sikerült visszaverni, ami után a párt immár jobban odafigyelt az ellenség aknamunkájára, nehogy háborús pánikot keltsen, és más területen is megindítsa a felvásárlást.”¹²

A párt számításaival ellentétben a bevezetett jegyrendszer nem javította, stabilizálta, hanem még tovább rontotta a közellátás helyzetét, ezért előbb korrekciós javaslatokkal kellett előállni, majd a következő év elejére teljesen vissza kellett vonni a totális kudarcba fulladt jegyrendszer-rendeletet. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztálya magyarázatában a kudarc beismerése helyett a jegyrendszert utólag csak egy átmeneti szükségintézkedésnek nevezte, amelynek oka az előző évi szárazság, az ebből fakadó rossz termés és az elburjánzó kulákspekuláció volt. A spekuláns elemek és a dolgozó nép egyéb ellenségei arra igyekeztek felhasználni a gyengébb termést hozó nehéz időket, hogy felvásárolják az árut a dolgozó nép elől, és így mesterségesen sorbanállásokat szervezzenek, pánikhangulatot keltsenek. A párt pedig ezt kiküszöbölendő hozta meg kényszerből, átmenetileg rendeletét, hogy biztosíthassa a dolgozók legalább minimális ellátását.¹³ Ám a sztálinista iparosítás lendületesen tovább folyt, és magától nem teremtődött elő a lakosság ellátásához szükséges árualap, más drasztikus intézkedésre volt szükség a „főlös vásárlóerő”

¹⁰ Jelentések a közellátásról. 36. lap.

¹¹ Uo. 13. és 15. lap.

¹² JNSZML Magyar Dolgozók Pártja Jászberényi Pártbizottságának iratai. A továbbiakban: MDP JPB iratai 42-1/4.ó.e. 7.o.

¹³ Jelentések a közellátásról. 127-128. és 211. lap.

piacról való elvonásához, a kereseteknek a szűkös kínálatához való leredukálásához. Az MDP ezt az 1951. december 2-án bevezetett „általános ár- és bérrendezéssel” kívánta megoldani. Ez az árak drasztikus emelését és a reálbérek csökkentését jelentette, amely még súlyosabb szegénységbe taszította a magyar társadalom széles rétegeit. Az általános ár- és bérrendezés idején Magyarország minden európai országot felülmúlt az áremelések mértékét tekintve. Ráadásul itt nem folyamatos, viszonylag egyenletes, hanem lényegében egyszeri, ám ugrásszerű, sokkoló mértékű áremelésről volt szó.¹⁴

Az áremeléseket végül minden előzetes tájékoztatás nélkül 1951. december 2-áról (vasárnap) december 3-ára (hétfő) hajtották végre: a teljes titoktartás miatt az üzleteknek mindössze egy napjuk volt a leltározásra és a termékek átárazására. Az áremelkedések mértékére jellemző, hogy a kenyér ára egyik napról a másikra 75%-kal, a liszté 77%-kal, a cukoré 87%-kal, a disznózsír 106%-kal, a teavajé és a tejé pedig 140%-kal emelkedett. Nem volt jobb a helyzet egyéb termékek esetében sem, hiszen pl. a cipők ára 30-150%-kal, a műszaki cikkeké 30-100%-kal, a gumicsizmáé pedig 300%-kal emelkedett.¹⁵ Mindezek ellenére a súlyos közellátási zavarok továbbra is megmaradtak, sőt az 1952-es év hozta meg az életszínvonal mélypontját is. Az üzletek árukészletét egyszerűen nem volt mivel feltölteni, amelynek okát az MDP egyik önkritikus jelentése is megadja. Ezek szerint a helytelen külkereskedelemből adódnak a legfőbb problémák, ugyanis az ország az ipari nyersanyagok behozatalának biztosítására változatlanul igen nagy mennyiségű élelmiszert exportált, nem véve figyelembe a megnövekedett belföldi szükségletet.

Míg az állami üzletek kongtak az ürességtől, addig a szabadpiacon szinte mindig lehetett élelmiszert kapni, igaz, jóval magasabb áron. Ha az állami kiskereskedelemben kivételesen nem volt áruhiány, a szabadpiacon az árak akkor is magasabbak voltak, mert az ott kapható áruk rendszeresen frissebbnek, gondosabban tároltnak és jobb minőségűnek bizonyultak. A legkirívóbb különbségek a kiskereskedelmi és a szabadpiaci árak között éppen az 1951-es esztendőben voltak, amikor a tej általában 150%-kal, a sertéshús 162%-kal, a vaj 202%-kal, a tejföl 260%-kal, a zsír 379%-kal, a túró pedig 464%-kal volt drágább a szabadpiacon, mint az állami üzletekben. A különbségek növekvő aránya azt is megmutatja, melyik áruféleségből mekkora volt a hiány (a túró gyakorlatilag ismeretlen volt az állami üzletekben, de hatóságilag megszabott ára a rend kedvéért azért volt).¹⁶

¹⁴ Huszár István – Hoch Róbert - Kovács János - Timár János (szerk.) [1969]: Az életszínvonal alakulása Magyarországon. 72.o.

¹⁵ Jelentések a közellátásról. 42. és 91. lap.

¹⁶ Statisztikai Időszaki Közlemények I. kötet [1957]. Áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949-1955-ben. KSH, Bp. 6. és 58.o.

A Jászberényi Városi Tanács Kereskedelmi Osztályának 1953. január 28-án kelt jelentése szerint a városban „kereskedelmi vonalon a legnagyobb probléma a kenyér kérdése volt.” A város ekkor már túl van a kenyérhiány mélypontján, hiszen a jelentés szerint legalább a reggeli órákban lehetett kapni kenyeret, sőt időnként még a déli és délutáni órákra is maradt néhol a készletből. A 28-as számú főtéri Népboltban meg kellett szüntetni a kenyér árusítását, hogy az ott rendszeresen sorban álló tömeg más üzletekbe oszoljon el. A jelentés kiemeli, hogy az utóbbi időszakban igen keresettek lettek a lakosság körében a szárított tésztafélések, amely jelenséget minden bizonnyal az állandó kenyérhiánynak lehet betudni. A Kereskedelmi Osztály kifejezi azt a reményét, hogy a város kenyérellátása hamarosan visszatér az előző év decemberének állapotához, amikor a dolgozók válogathattak a kenyér között. További probléma volt a város 4,60-as liszttel való ellátásában is, hiszen ezt az árut csak kiszámíthatatlan időpontokban mérték az üzletekben, „így azok, akik ráérnek egész nap a boltokat járni, kifigyelik és elviszik 3-4 helyről is a lisztet, míg aki dolgozik és nem ér rá a boltokat sorra járni, annak egy helyről sem jut.” Pedig a Kereskedelmi Állandó Bizottság aktívái ebben az időben rendszeresen figyelték az embereket a boltokban, és akit gyanúsnak találtak, annak feljegyezték a nevét. Az Ellenőrző Bizottság kiment kivizsgálni a tényeket, és ha valaki „indokolatlanul vásárolta a kenyeret”, az ellen szigorú eljárást indítottak. 1953 elején teljes hiány volt a városban gyermekharisnyából és magas szárú női cipőből, míg zsírból és cukorból éppen nem lehetett nagyobb felvásárlást tapasztalni.¹⁷

Sztálin halála (1953. március 5.) – mint minden jelentősebb szovjet belpolitikai esemény – komoly kihatással volt Magyarország belső viszonyaira is. Az MDP párt- és állami vezetése 1953. június 13-16-án Moszkvába kapott meghívást „tárgyalásokra”, ami nem volt más, mint kioktatás. Rákosi Mátyásnak a tárgyalások során olyan megalázó és megszegyenítő bánásmódban volt része, mint még soha. Dobi István, Nagy Imre, Gerő Ernő és mások jelenlétében mindazt – a túlzott iparosítást, a hadsereg felduzzasztását, az erőszakos téveszesítéseket, az életszínvonal csökkenését, az ellátási zavarokat, a koncepciós pereket, internálásokat és a személye körüli kultuszt – a fejére olvasták, amit korábban Moszkva követelt tőle, vagy ami a szovjet gyakorlatot is jellemezte. Miniszterelnöknek – szovjet utasításra – a mérsékelt kommunista Nagy Imrét nevezték ki, aki – amennyire lehetett – megpróbálta ésszerűsíteni a szinte teljesen hadigazdaság-jelleget öltött magyar gazdaság működését s célul tűzte ki többek között az életkörülmények könnyítését, az életszínvonal emelését is. Számos intézkedés foglalkozott az ár- és bérrendszer kirívó aránytalanságainak korrigálásával. 1954 tavaszáig mintegy 10 ezer fogyasztási cikk árát csökkentették 5 és 40% közötti mértékben. A munkások és alkalmazottak bérért ugyanakkor emelték

¹⁷ JNSZML: a Jászberényi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai, VB-jegyzőkönyvek, 1953. január 28. 61.o. A továbbiakban: VT VB iratai.

– reálértéken számítva átlagosan mintegy 15%-kal.¹⁸ Végre javítottak a parasztok lehetetlen életkörülményein is, hiszen eltörölték a rájuk kirótt – nagyrészt igazságtalan – büntetéseket, a begyűjtési kötelezettség elmulasztása miatti kártérítéseket, csökkentették addigi túlzott adóterheiket, megszüntették a tartozások zömét és a begyűjtési hátralékokat. Több intézkedéssel próbáltak javítani a mezőgazdaság helyzetén, ugyanis „a párt célként tűzte ki a mezőgazdaság erőteljes ütemben való fejlesztését, mert csak így bocsátható a lakosság rendelkezésére évről-évre több élelmiszer.”¹⁹

Az új kormányprogram hatása a jászberényi pártbizottságot sem kerülte el, hiszen az 1953. július 23-án megtartott ülésen elhangzott, hogy az ellenség kihasználja az új helyzetet: „A mezőőr elvtársak beszámoltak arról, hogy beadás-ellenes hangulatok vannak. Az ellenség azt híresztelte, hogy a beadásnál első a fejadag és a vetőmag, csak azután a beadás. A kulákság Nagy Imre elvtárs beszéde után lábra kapott. Volt olyan kulák, aki a Begyűjtési Osztályon flegmán azt mondta, hogy adják ki a másik beadási könyvét, mert már megszűnt a kulák.”²⁰ A Városi Tanács VB őszi ülésén már a Kereskedelmi Csoport árleszállításokkal kapcsolatos jelentését tűzte napirendre. Ebben kiemelik, hogy ilyen nagymértékű árleszállítás hazánkban még nem volt, és az árleszállítást a dolgozók örömmel fogadták (akárcsak korábban a jegyrendszert és a párt bármely intézkedését). Megjegyzik, hogy az intézkedést követő napokban Jászberényben egy üzletben sem volt „megrohanás-szerű kereslet” a leárazott árucikkek iránt, a fogyasztók szükségleteit és igényeit mindenből ki tudták elégíteni. Nagyobb arányú vásárlás különösen a ruhaszövet, a gyermek- és női lóden, a takaró- és ágygarnitúrák terén jelentkezett. Kerékpárból is többet adtak el, és „az elmúlt héten megvásárlásra került egy varrógép a Keravillban, pedig már hosszabb idő óta nem volt eladás belőle.” Az élelmiszer-ellátás terén a zsírért továbbra is rendszeresen sorban kellett állni, ezért a vásárlók kérték, hogy legyen helyette margarin és étolaj is az üzletekben. Húsból az azt megelőzőnél nagyobb keretet kapott a város és javult a kínálat, de felvágottakból továbbra sem volt rendszeres az ellátás. Ahogy cukorkából és darab-áruból sem, hiszen sokszor a rendelt mennyiség 1/3-át sem küldték meg az elosztó központokból. A dolgozók sokat panaszkodtak a kenyér égett héjára, valamint az Üzemélelmezési Vállalat ételeinek rossz minőségére és zsíraltanságára.²¹

¹⁸ Romsics Ignác [1999]: Magyarország a XX. században. Osiris, Bp. 375-378.o.

¹⁹ Előre a dolgozó parasztság jólétének emeléséért! [1953]. A kormányprogram végrehajtásával kapcsolatos legfontosabb intézkedések ismertetője. Népszava, a SZOT Lap- és Könyvkiadó Vállalata, Bp. 3-8.o.

²⁰ JNSZML MDP JPB itatai 42-1/6.ó.e. 93.o. 1953. július 23.

²¹ JNSZML VT VB-iratok 1953 szeptember 16. 685-686.o.

1953 karácsonyára sokat javult a közellátás helyzete Jászberényben, hiszen ekkor kivételesen már a húsért és a zsírért sem kellett sorban állni, sőt az addig hiánycikkeknek számító felvágottból még a külterületekre is jutott. Egyedül a szaloncukor-ellátás nem volt megfelelő, ezért a cukrászda 6 mázsa szaloncukrot készített, bár ezek egy része csomagolás nélkül került a kereskedelembe. Az ötvenes évek során egyedülálló módon „csemegeként kisebb mennyiségű narancs is került a boltokba”. Hiánycikknek számított ekkor a gyermekcipő, a nadrág, a harisnya, a mackó és szinte minden általános gyermekruházati cikk. A Városi Tanács VB határozati javaslatában szólította fel a jászberényi BELSPED Vállalat vezetőjét, hogy a zavartalan húsellátás érdekében a lehető legrövidebb időn belül szerezze be a hússzállításra alkalmas bádoglemezzel borított kocsit, amivel addig nem rendelkezett a város. Érdekes, hogy a VB ülésen az egyik tanácstag a maximalizmus jegyében megkérdezte, hogy miért lehet csak 2 féle péksüteményt kapni a városban, noha a párt határozata országosan 21 féle péksütemény árusítását biztosítja?²²

1954-ben a legsötétebb évekhez, az 1950-1953-as időszakhoz viszonyítva továbbra is jó volt az élelmiszer-ellátás helyzete, hiszen ekkor csak húsból volt komolyabb hiány a városban, amelyből heti egy vagy két alkalommal lehetett vásárolni, igaz, csak hosszas sorbanállás után, és még ekkor sem jutott mindenkinek. A kereskedelem helyzetéről szóló jelentés itt rögtön megjegyzi, hogy az előző évben még több termék miatt is állandó volt a sorbanállás: „a vásárlók így igyekeztek biztosítani magukat, hogy már órákkal az üzletnyitás előtt sorbanálltak, várakoztak.” Noha a Tanács a sorbanállások megszüntetésére tett intézkedéseket, ezek csak némileg enyhítettek a helyzeten. A Városi Tanács szerint a textilellátás terén is nagymértékű volt a javulás, de még itt is voltak hiányosságok, főként a kötöttárú, a gyermekholmik, a harisnya, a mackó és a gyermekcipő esetében.²³ A fűtési szezon kezdetére, 1954 őszére menetrendszerűen ismét beköszöntöttek a tüzelőanyag-ellátás körüli problémák: állandósultak a sorok a TÜZÉP előtt. Ráadásul tűzifa egyáltalán nem volt, szénből pedig csak ún. iszapszenet lehetett kapni. Az építőanyag-ellátás is igen kedvezőtlen képet mutatott, hiszen jóformán semmit sem lehetett beszerezni: „kevés a fűrészáru, cserepet nem kapunk, a mész és cement biztosítása is igen rapszodikus.” Továbbra is sok panasz volt a kenyér minőségével kapcsolatban, amelynek oka a párt szerint a városi malom korszerűtlensége volt, hiszen a malomnak nem volt keverőkamrája.²⁴

²² JNSZML VT VB-iratok és a Kereskedelmi Csoport jelentése. 1953. december 24. 1005-1007. o.

²³ JNSZML MDP Jászberényi Végrehajtó Bizottságának iratai. A továbbiakban: MDP JVB iratai 42-2/22. ó.e. A város ipari üzemének munkájával, a kereskedelemmel és a város önellátásának helyzetével kapcsolatos iratok. 1954. április 1.

²⁴ JNSZML MDP JVB iratai 42-2/22. ó.e. 1954. október 5.

A Szovjetunióban bekövetkezett újabb politikai fordulat miatt 1955. március 28-án Nagy Imrét leváltották a miniszterelnöki posztról, és Rákosi Mátyás vezetésével ismét a keményvonalas kommunisták vették át a hatalmat Magyarországon. Ők a leváltott miniszterelnök politikáját keményen bírálták, opportunistának, illetve nacionalistának bélyegezve azt. Meg voltak róla győződve, hogy a szerény mértékű életszínvonal-emelés komolyan hátráltatta a gazdaság fejlődését, és a tönk szélére juttatta az országot. Az 1949-53 közötti időszakhoz képest azonban változás annak (f)elismerése, hogy hibás és a hatalomra nézve is veszélyes az életszínvonal tekintetében korábban folytatott politikájuk. Mindemellett vallották, hogy „nem lehet a nehézipar fejlesztését szembeállítani népünk életszínvonalának emelésével, sőt ellenkezőleg: a népjólét emelését elősegítő többletermelésnek ez az alapja.”²⁵ Az MDP régi-új vezetői a fordulat után sem látták be, hogy sokkal nagyobb mértékben kellene módosítani az ipari felhalmozás („A” szektor) és a lakossági fogyasztás-ellátás („B” szektor) arányszámain az utóbbi javára.

A fordulat után az MDP Jászberényi Végrehajtó Bizottságának ülésén ismét súlyosbodó helyzetről tárgyalhattak az elvtársak 1955 nyarán. Noha a kenyér minőségével kapcsolatban már egyre kevesebb volt a panasz, igen nagy feladat elé állította a Sütőipari Vállalatot az, hogy a megújuló felvásárlás miatt a város addigi napi 60 mázsás átlagfogyasztása hirtelen 100-110 mázsára nőtt. Ismét előkerültek azok a vádak, miszerint sok helyen a disznókkal etetik fel a kenyeret, mert a kenyér kilója csak 3 forint, míg a korpáé 7-8 forint volt. A VB ülésén többen is szorgalmazták, hogy leplezzék le azokat, akik ilyen tettekkel kenyérhiányt, illetve a kenyérellátás terén problémát idéznek elő. A VB egyik tagja azt javasolta, hogy „állítsanak a boltokba valakit, aki ki tudja figyelni, ki viszi el a sok kenyeret vagy lisztet, és annál beszélgetés ürügye alatt ellenőrzést lehetne tartani, hogy hová teszi a mennyiséget, nem az állataival eteti-e fel”. Szintén felvásárlás volt tapasztalható lisztből is, pl. a tanyai boltokban három-négyszeresére növekedett a lisztfogyasztás. Ennek oka a VB tagjai szerint az, miszerint a város és a járás területén elterjedt, hogy a szárazság miatt nem lesz jó a gabonatermés, ezért nem lesz elegendő liszt: „ezzel pedig az ellenség azt igyekszik elérni, hogy a hiszékeny parasztság és a dolgozók is felvásárlást kezdjenek, és ezáltal problémákat okozzanak a közellátásban.”²⁶

A város húsellátása továbbra is katasztrofálisnak volt mondható, hiszen a Szolnoki Kiskereskedelmi Vállalattól keretként kapott heti 5 mázsa hús egyetlen napra sem volt elegendő, hiába jelezték a jászberényi pártvezetők, hogy a városnak ennél jóval nagyobb mennyiségre lenne szüksége (Jászberény a húsbeadási tervek alapján a kapott mennyiségnél jóval többet adott be a közös raktárakba, ám azt minden bizonnyal a kiemelt szocialista iparvárosok és Budapest kapták meg). További

²⁵ Az MDP vezetőinek beszédei. MOL-M-KS-276-104/ 2.ő.e. 35. és 38. lap.

²⁶ JNSZML MDP JVB iratai 1955. június 23. 42-1/9. ő.e. 173-178.o.

gondot jelentett, hogy különösen piaci napokon a járás területéről (főként Jákóhal-máról) bejövők „kivitték a városból” a zsírt, Árokszállásról pedig rendszeresen bejártak Berénybe sorban állni húsért. Igen elterjedt volt a piaci üzérkedés és spekuláció, amikor a városi piacon tevékenykedő kofák gyorsan felvásárolták a piacra behozott terményeket, majd azokat jelentős felárral adták tovább. Ez a tevékenység – a helyi pártbizottság megállapítása szerint – „Nagy Imre politikája óta nagymértékben felélénkült”. Mindenképpen el szeretnék volna a továbbiakban kerülni azt, hogy a város dolgozói másod- vagy harmadkézből legyenek kénytelenek megvenni a terményeket a termelőktől való közvetlen és olcsóbb vásárlás helyett, ezért határozati javaslatban döntöttek a gyakoribb és szigorúbb piaci ellenőrzések mellett. Június 21-én pl. a vasútállomás területén megtartott ellenőrzés alkalmával 4 személyt fogtak el, akik összesen 40 db baromfit és 956 db tojást akartak a városból „spekulációs céllal” kiszállítani. Másnap pedig a Jászberény – Nagykáta útvonalon ütöttek rajta az üzérkedőkön, amelynek során 4 személytől összesen 64 db csirkét, további egy személytől pedig 25 kg túrót, 2 kg sajtot és 6 kg vaját koboztak el.²⁷

1955 őszén zsírból, cukorból, húsból és burgonyából is hiány mutatkozott a jáászberényi üzletekben. Tovább folyt a piaci spekuláció elleni harc is, amelynek során a baromfit és a tejtermékeket tömegével kobozták el a hatóságok. Bár amiatt azért fájhatott a pártbizottságon dolgozók feje, hogy „az utóbbi időszakban feljelentett 12 személy spekuláns ellen nem tett semmit az ügyészség, így nem lehet őket megfélemezni.” Felmerült, hogy a város területén lévő üzletek igen piszkosak és szűkek, alig fér el azokban egyszerre 2-3 vásárló. A piacon pedig a tejtermékeket a földön árusítják, mert nincs elegendő asztal. A pártbizottság javaslatként fogalmazta meg, hogy hetipiaci napokon ne osszanak (árusítsanak) a városban zsírt és kenyeret, mert ezeket igen nagy mennyiségben viszik külterületre és a járás egyéb településeire azok a dolgozó parasztok is, akiknek meglenne a fejadagjuk. Ráadásul a járás minden településének megvolt a saját tervszáma ezekből az alapvető élelmiszerekből. Különösen a tanyasi boltokkal kapcsolatosan szorgalmazta a helyi pártbizottság a kenyérellátás mérséklését, „ahonnan mázsaszámra viszik a kenyeret”.²⁸

Továbbra sem volt elegendő húsáru: amint érkezett a városba 1-2 mázsa ellátmány, azt azonnal szétkapkodták. Ezen a VB-ülésen merült fel a főtéri húsbolt áthelyezésének kérdése, mert „nem helyes az, ha a Tanács, a BM és a Pártbizottság tőzsomszéd-ságában, a Főtéren ha hús van, akkor 150 asszony is sort áll.” A jáászberényi hús-hiánnyal kapcsolatban a VB egy tagja felvetette, hogy ilyen súlyos helyzetben át kellene gondolni a Budapestre szállítandó 7 mázsa jáászberényi hús kérdését. A VB egy másik tagja azt válaszolta, hogy a városnak mindenképpen eleget kell tennie a 7 mázsa hús szállításának, hiszen „erre megvan a városnak a lehetősége és nem

²⁷ Uo. 173-179.o.

²⁸ JNSZML MDP JVB iratai 1955. szeptember 22. 42-1/10. ö.e. 124-129.o.

egyezhetünk abba bele, hogy a munkásosztálynak szállítandó élelmiszer küldése meg legyen akadályozva.” A húshiány enyhítésére az illetékesek ekkoriban engedélyezték kísérletként a lóhús- és kolbász forgalomba hozatalát. A lakosság véleménye ezzel kapcsolatban igen eltérő volt, az iránta való érdeklődés is megoszlott, előfordult azonban, hogy még a kínálatnál is nagyobb érdeklődés mutatkozott. Az „új” hústermékeket a hét első négy napján forgalmazták, amikor nem volt húskiadás, és az üzletekben kötelező volt táblán feltüntetni, hogy lóhús árusítása folyik. A Kereskedelmi Csoport jelentése megemlíti azt is, hogy zsírból és cukorból a hiány mellett korlátozni kellett a kiadható mennyiséget, de gyümölcsből is csak 1 kg járt személyenként.²⁹

1956 nyarára az ellátási nehézségek megmaradtak, de immár tojásból és sörből is hiány mutatkozott. A lakosság húsigénye a tervszámokhoz képest akkora volt, hogy kijelentették: friss sertés- és marhahúsból a kapott mennyiség sokszorosa, 50 mázsa is kevés lenne. A párt VB ezen ülésén többek is azon sejtelmüknek adtak hangot, hogy a megyei felsőbb szervek áruellátás terén kivételt tesznek Szolnok és Törökszentmiklós javára, hiszen Berénybe több alkalommal is olyan áru érkezett, ami máshol nem kellett (pl. „Derű” cigaretta). A jászberényiek fájlalták, hogy húsellátás terén a megyei elosztó nem veszi figyelembe, hogy Jászberény már nem csak mezőgazdasági jellegű város, hanem – elsősorban a két nagy ipari üzem telepítésének köszönhetően – immár igen nagyszámú lakosság él bérből és fizetésből. Egy felszólaló cáfolta, hogy a megyén belül Jászberényt hátrányos megkülönböztetés érné az áruellátás terén, hiszen a megye is országos keretből kap árut, amely nagyon kicsi. Ő úgy látta, hogy sokszor éppen Szolnok terhére látják el Jászberényt, és a várost jobban dotálják, mint azt a tervszám megengedné. Egy harmadik VB-tag zárta le a vitát: Törökszentmiklós előtérbe helyezése nem igaz, de Szolnokét meg lehet érteni, hiszen az egy 60 ezres lakosságú nagyváros tisztán bérből és fizetésből élőkkel, nem mezőgazdasági jellegű, mint Jászberény.³⁰

Az áruellátással kapcsolatban további panasz volt, hogy az üzemi boltban heteken keresztül nincs töltelekáru, mindössze ujjnyi vékony nyúzott szalonnát kapni, ami a dolgozók igényét egyáltalán nem elégíti ki. A dolgozók kérik, hogy heti kétszer legyen hús is a boltban, hogy ne kelljen a városba km-ekre bejárni érte. Az egyik résztvevő megjegyezte, hogy a részletakció bevezetésekor az 5 éves készlet egy hét alatt elfogyott rádióból, lemezjátszóból, ballonöltönyökből és kabátokból, igaz, az egész megye összesen 60 db ballonkabátot kapott az utóbbi időszakban.³¹

Az 1955-ös politikai visszarendeződés után a magyar társadalom minden reményét elvesztette, hogy életkörülményei jelentős mértékben javuljanak. A társadalomban

²⁹ Uo. 124-134.o.

³⁰JNSZML MDP JVB iratai 1956 június 21. 42-1/11. ö.e. 149-157.o.

³¹ Uo. 42-1/11.ö.e. 152-156.o.

egyre erősebbé vált az elkeseredés, a kilátástalanság érzése, s már csak egy szikra kellett ahhoz, hogy az elfojtott indulatok széleskörű népfelkelésben robbanjanak ki. A dolgozó emberek milliói bérekben és egyéb juttatásokban nem kaptak többet annál, minthogy pusztá létüket éppen fenn tudják tartani. A magyar társadalom többsége közvetlenül a létminimum határán tengődött, legalább harmada pedig egyértelműen az alatt élt. Az 1956-os év aztán meg is hozta a nagy fordulatot, ám ehhez kellett az is, hogy Rákosit – ismét szovjet utasításra – a talán még nagyobb közmegegyezés tárgyát képező Gerő Ernő váltsa fel az ország élén (1956. július 21.).

Az '50-es évek életkörülményeit vizsgálva a közellátáson túl a lakáskérdés az, amely a legjobban foglalkoztatta az embereket, és amelynek terén szintén igen rosszul állt az ország és Jászberény városa is. Az '50-es években az életszínvonal minden összetevője (a közel teljes foglalkoztatottságot leszámítva) rendkívül nyomorúságos képet mutatott, ám minden negatívum közül a lakáshelyzet volt a legkirívóbb. 1950 és 1955 között a lakásépítési terveket egyetlen esetben sem teljesítették (miközben az ipar feleslegesen túlteljesített), mintegy ezzel is mutatva, hogy a nem termelő beruházások az állampárt számára haszontalanok voltak. A legkevesebb lakás országosan az 1951-1953 közötti időszakban épült, ekkor az évenkénti lakásépítési átlag mindössze 17 ezer körül mozgott, az új lakások esetében pedig nem érte el a 14 ezret sem. Ebben a legkritikusabb időszakban az építőanyagok krónikus hiánya miatt a magánépítkezések száma is a felére esett vissza, nem hiába írta Nagy Imre „A magyar nép védelmében” című munkájában, hogy a magánépítkezések egy időre gyakorlatilag megszűntek Rákosiék uralma alatt: ezekben az években magánszemélyeknek szinte lehetetlen volt építőanyagot beszereznie. Mivel a népesség száma gyorsabban növekedett, mint a lakásoké, így a lakásínség az évek során egyre csak súlyosbodott. Az első ötéves terv során felépült 104 ezer lakás a tervezett 220 ezernek mindössze 46,8%-a volt, ráadásul ezek fele is fürdőszoba nélküli egyszobás cs-lakás formájában épült fel. Fontos adalék még, hogy ebben a tervidőszakban a fent említett 104 ezer felépült mellett mintegy 40 ezer volt a megszüntetett otthonok száma.³² Az érthető okokból megszüntetett otthonok (életveszélyes, más célra átalakított stb.) mellett sajnálatos módon ott szerepeltek a lakható, ám az MDP dogmái alapján az „embertelen” kategóriába sorolt alföldi tanyahálózat tanyái is, amelyek mind a dogmatikus településpolitikára, mind a nagyüzemi gazdálkodás elképzeléseit „zavarták”.³³

Jászberényben a lakáshelyzet akkor lett igazán súlyos probléma, amikor a város területén épült két nagy nehézipari beruházással párhuzamosan nem került sor kellő számú lakás építésére, amint ezt a pártbizottság 1955 októberi ülésén is kiemelték. Az Aprítógépgyárnak, valamint a Fémnyomó- és Lemezárugyárnak beütemezett 500 lakás

³² Pető Iván – Szakács Sándor [1985]: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945-1968. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Bp. 44. és 225-226.o.

³³ Belényi Gyula [1996]: Az alföldi városok és a településpolitikára. Officina ny., Szeged. 122.o.

helyett csupán 90 lakás épült, emellett pedig az irodák, közületek a megengedettnél és szükségletüknél nagyobb helyet foglaltak el a párt szerint. A lakáshiány másik oka az volt, hogy a magánosok nem fordítottak kellő gondot lakóépületeik karbantartására (az építőanyag-hiány miatt nehéz is lett volna), „így azok különösen nagyobb esőzések alkalmával egymásután dőlnek össze.” 1955 októberében a legnagyobb probléma a lehelyezett szakkáderek lakásának biztosítása volt, amit lakások helyrehozásával, osztályidegen elemek összeköltöztetésével, valamint a járási és városi pártbizottságok részére fenntartott 3 lakás kiutalásával óhajtott megoldani a helyi közigazgatás. A helyi vezetés a második ötéves tervszámáiban reménykedett, ugyanis a Minisztertanács határozata alapján Jászberénynek 200 új lakást irányoztak elő (csak bízni lehetett abban, hogy az új lakástervszámoknak nem csak az ötöde-hatoda épül meg, mint az első ötéves terv idején). A jászberényi MDP Végrehajtó Bizottsága határozati javaslatában felhívta a városi Tanács VB VKG-csoport vezetőjét, hogy a „lakásfelderítéseket” továbbra is folytassa, valamint a lakások rendbehozatalát és a leválasztásokat a tél beálltával is folyamatosan végezzék.³⁴

A két jászberényi nagyüzem részére megépített 90 lakás körül is komoly problémák adódtak, ugyanis ezek közül több már az átadás pillanatában lakhatatlan állapotban volt. 1954 februárjáig a megépült 90 lakásból csak 53-ba költözhettek be a lakók, ebből 24 lakásban teljesen átmedvesedett, felhullámosodott a parketta, de a többi lakással is volt valamilyen egyéb gond: némelyikben „a víz- és villanyberendezés éppen csak megvolt.” Ezeket a lakhatatlan lakásokat átvették, majd rögtön kiadták a TMK³⁵-nak rendbe hozásra. Történt ez azokkal a lakásokkal, amelyekben még egyetlen perccel sem lakott senki, és amelyekért hatalmas beruházási összegeket fizettek ki. Az Aprítógépgyárnak 1954 februárjában összesen 18 lakása volt, amelyből 17-be be is költözhetek a dolgozók, míg egy lakást „különböző alkalmakra” tartottak fenn. Érdemes megemlíteni, hogy ekkor 20 jászberényi lakást szovjet tiszték részére utaltak ki, amelyek közül 11 bútorozott volt. Voltak olyan dolgozók is a városban, akik a kiutalt üres lakásokba be sem költöztek, mert sokallták a lakbért. A Városi Tanács a város területén található romos épületek felújításával, valamint nagyobb lakásokból leválasztással is próbált újabb lakásokat nyerni a meg nem épült tervlakások helyett. A lakásínség miatt már fel kellett vetni azt is, miszerint össze kellene írni Jászberényben azokat a személyeket, akiknek mind bel-, mind külterületen van lakása és mindkettőt „lefoglalja”.³⁶ A lakáskihasználás a város területén ebben az időben 95%-os volt, de számos család élt ekkor lakhatatlan, egészségtelen lakásban vagy egy-egy nyári konyhába összezsúfolva. A Városi Tanács VB Kommunális Csoportja szerint ekkor mintegy 400 új lakással lehetett volna csak

³⁴ JNSZML MDP JVB iratai. 1955. október 25. 5-6.o. Megjegyzés: a „leválasztások” alatt a nagyobb lakások több kisebb lakássá való szétválasztását kell érteni.

³⁵ Tervszerű Megelőző Karbantartás

³⁶ JNSZML VT VB-iratok 1954. február 26. 164-166.o. és JNSZML MDP JVB iratai 1955. február 2-9. 42-2/22.ő.e. 15.o.

kielégíteni a dolgozók súlyosabb lakásszükségleteit.³⁷

A Városi Tanács VKG-csoportjának 1956. augusztus 11-én kelt jelentése szerint a város legégetőbb problémája a lakáskérdés és a közművesítés. Az állami lakásépítések elmaradása miatt egyre nagyobb számban osztottak ki házhelyeket: 1955-ben 108 házhely (ebből 60 a Dinamit tér, Áldomás utcában), 1956 első felében 22 házhely került kiosztásra, és 62 építési engedélyt adtak ki. Az OTP-kölcsönök száma és összege pedig megháromszorozódott az azt megelőző évekhez képest. Megkezdődött 54 szoba-konyhás lakásból álló lakóépület építése a Faiskola utcában. Az illetékesek reményüket fejezték ki, hogy 2-3 éven belül megoldódik Jászberény lakásproblémája. Továbbra is sokan éltek régi, nedves, életveszélyes házakban, amelyekben már nem lett volna szabad lakni a jelentés készítői szerint sem: „összel várhatóan ismét sok ház összedőlése várható, amely újabb lakásigénylésekkel jár.” Célként az egységes lakóháztömbök építésének meggyorsítását tűzték ki, hogy ha szűken is, de mindenkinek jusson egészséges, veszélytelen lakóhely.³⁸

Az ipar erőltetett mértékű fejlesztése közben munkavédelemre gyakorlatilag semmit sem költöttek Magyarországon. Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy Magyarország az üzemi balesetek számát tekintve messze megelőzte az európai átlagot, és ezen a téren az 1945 előtti időszak mutatóit is mintegy kétszeresen meghaladta. A legsúlyosabb helyzet – mint minden egyéb téren is – 1952-1953-ban alakult ki, amikor negyedévenként 20-22 ezer súlyos vagy közepesen súlyos baleset történt az üzemekben, és ezek között 200-250 volt a halálos kimenetelű balesetek száma. A munkavédelem elhanyagolásán túl ebben szerepet játszott a dolgozók túlhajszolása, az állandó normaemelések, kötelező túlórázások, a gyakori vasárnapi munkanapok. Az építőiparban már 1951-ben bevezették az 56 órás munkahetet (a törvényben lefektetett 48 órás helyett), a bányászatban pedig „folyamatosan termelő munkaheteket” vezettek be a nagyobb termelés érdekében. Mindezek mellett pedig az alacsony munkabérek miatt a legtöbb dolgozó még másodállást is kénytelen volt vállalni.³⁹

A balesetek 45%-a gépeknél történt azok elavultsága, rossz állapota vagy megfelelő védőfelszerelés hiányában. A legtöbb munkahelyről hiányoztak a védőberendezések, az egyéni védőeszközök, fogyatékos volt a világítás és a szellőzés. Sok üzemi baleset okozója volt a szervezetlenség és a szakképzetlenség is.⁴⁰ A legtöbb baleset a bányászatban fordult elő, ahol sokszor a legelemibb biztonsági előírások figyelembe vétele nélkül küldték le az embereket a tárnákba: a halálos kimenetelű balesetek itt 1955-ben érték el a maximumot, amikor egy év alatt 127 emberéletet követelt az óriási tervszámok elérésének hajszolása. Fontos meg-

³⁷ JNSZML VT VB-iratok. 1954. február 17. Jelentés a kommunális munkákból. 173.o.

³⁸ JNSZML VT VB-iratok 1956 augusztus 11. 682-686.o.

³⁹ Belényi Gyula: A nagyipari munkásság élet- és munkakörülményei az 1950-es években. In: Püski Levente – Tímár Lajos – Valuch Tibor (szerk.) [2000]: Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben II. KLTE Történelmi Intézet Új- és legújabbkori magyar történelmi tanszéke, Debrecen. 234.o.

említeni, hogy ebben az évben a 403 kimutatott halálos üzemi baleseten felül csak a mezőgazdaság állami szektorában 123 halálos baleset történt, amely a hivatalos statisztika szerint nem számított az üzemi balesetek közé. Hasonló volt a helyzet az összes üzemi baleset kategóriájánál is, ahol volt olyan év, amely során csak a bányászatban több mint 22 ezer baleset történt, és a kimutatott üzemi baleseteken felül csak a mezőgazdaság állami szektorában további 15 ezer volt a balesetek száma. A korabeli statisztikák tehát minden lehetséges eszközzel megpróbálták szépíteni az elkeserítő mutatókon.⁴¹

Munkavédelem terén mindkét újonnan épült jászberényi nagyüzemben voltak hiányosságok, de a Fém- és Lemezárugyár esetében ezek helyenként már-már katasztrofális méreteket öltöttek. Másodikként felépült gyárunkban 1955. február 2-9. között átfogó vizsgálatot tartottak, ahol a gyár politikai, gazdasági és vagyonekezelési mutatóin túl a munkavédelemmel is behatóan foglalkoztak a szakemberek. Az ebből készült jelentés természetesen átkerült a Városi Pártbizottsághoz is, ahol megtárgyalták a gyár helyzetét.

A munkavédelemről szóló rész azzal kezdődik, hogy „munkavédelmi téren a gyár igen vegyes képet mutat.” Mint új üzemben természetesen a gépekkel együtt szerelték mindazokat a biztonsági berendezéseket, melyeket a gépekre előírtak. Azonban rossz tervezésből, a beruházások hiányosságaiból és hanyag-ságból mégis jelentkeznek munkavédelmi problémák. Rosszul tervezték a kazánház egész épületét, melynek építése során jónéhány munkavédelmi előírást figyelmen kívül hagytak. A kazánteremben a gázok feltörése ellen semmilyen intézkedést nem tettek, mert a salakkamra nem volt megnyugtatóan elválasztva a kazánteremtől, így annak légterében állandóan volt szén-monoxid és szén-dioxid gáz. A salakozó is igen rossz volt. A kazánban az összesült salak gépi, vagy vízzel történő eltávolítását nem oldották meg, ezért a dolgozóknak a salak leeresztése után a porral és gázokkal telített levegőjű tüzes salak közé be kellett menni, és az összesült salakot egy rúddal kipiszkálni. Ezek után a tüzes salaktérből a csillével a szabadba kimenni, ami télen a nagy hőingás miatt igen komoly ártalmat jelentett. A kazánházi dolgozók 1955-ben fatalpú bakancsot kaptak, amely a keskeny vaslépcsőkön és vaslejáratokon több emelet magasságban mozogva nem volt biztonságosan használható. A kazánházi anyagmozgatók közül ekkor 12 dolgozót még nem láttak el téli ruhával. A köszörműhely dolgozói, valamint az alumínium-csiszolók sem porelszívóval, sem porvédő álarccal nem rendelkeztek. Az alumínium-csiszolók kezei és arca munka közben olyan volt, hogy alig lehetett a fémpor alatt rájuk ismerni. Az élköszörmű üzemben egy dolgozó a porelszívó hiánya miatt TBC megbetegedést kapott.⁴²

⁴⁰ Gál László – Bartos István – Darvas László – Szili Imre [1969]: Szociálpolitikánk két évtizede. Kossuth, Bp. 147.o.

⁴¹ Statisztikai Évkönyv 1956. KSH, Bp. [1958]. 267.o.

⁴² JNSZML MDP JVB iratai 42-2/22. ö.e. 1955. február 2-9. Jelentés a Fémnyomó- és Lemezárugyárban tartott együttes vizsgálatról.

A II-es csarnok férfi fürdőjéről hiányzott az ajtó. Ennek a fürdőnek a nem megfelelő szigetelése miatt átáztak a szomszédos irodák falai. Az új üzemben a bérelszámolók omló falú, nyirkos-penészes helyiségben dolgoztak. „Az éjszakai műszakban nem kell nagyon kutatni, hogy fiatalokrót fedezhessen fel az ember.” A fajárók többfelé úsztak a krómsavas vízben, és a dolgozók – bár gumicsizmában – állandóan abban tapostak. Ennek oka az volt, hogy a beruházás során elfelejtettek a passzívizáló mosókádjainak leeresztő tisztítócsapokat beépíteni, így a víztisztítás után a szennyes vizet a munkások a padlólefolyón keresztül engedték le a lábuk alatt. A III-as csarnokban a gépek kapcsolótáblái nem voltak rögzítve, így azok bármikor felborulhattak és áramütést okozhattak. A jelentés kiemeli, hogy „a vállalat, mint egész beruházás a mai napig nincs befejezve, bár egyes egységei már működnek, más egységei tekintetében folyamatban lévő beruházásnak lehet tekinteni.” A vállalatnak beruházási terve állítólag van – írja a jelentés –, a műszaki dolgozók tárgyaltak is róla, a tervosztály vezetője azonban nem ismerte, és azt számára a vizsgálóbizottság látogatásáig nem tették hozzáférhetővé. A beruházásokra különben is rányomta bélyegét a nyilvántartás hiánya, a kapkodás és a szervezetlenség, amihez importnehézségek is párosultak. Külön fejezetet érdemelt a III-as csarnok felvonója, amelynek leírását érdemes szó szerint idézni:

„A III-as csarnok felvonója tipikus esete annak, hogy hogyan nem szabad valamit kivitelezni. A felvonó I. vaspályája 1,5-2,5 méteres hulladékdarabokból van összehegesztve. Az egyes darabok illesztése pontatlan, az I-vasak össze-vissza dőlnek, a daru mozgatókerekei nem fekszenek fel, a daru terheletlen állapotban sem tud végigmenni külső segítség nélkül a pályáján. Még így üresen is négy helyen kézi erővel kell cibálni, mire egy-egy kritikus ponton áthalad. Az egész útján a felvonó össze-vissza billeg, úgyhogy minden pillanatban attól lehet tartani, hogy mindenestől a kezelő fejére esik. Amellett nincs meg a sebessége, szinte lehetetlen kivárni, mire a csarnok feléig elballag. Üzemeletetése lehetetlen, így az egy tonnás felvonó az egész csarnok üzembe helyezését lehetetlenné teszi. Terheléssel ugyanis a daru nemcsak hogy egyáltalán nem lenne hajlandó működni, és talán az első órában leszakadna, de ha menne is, állandó rázkódásával a félkészre húzott és lágyított anyagú hüvelyeket 100%-ban selejtté horpasztaná. [...] Ezt a darut, mint kifogástalant műszakilag átvették.”⁴³

A jelentés azt is megállapította, hogy a Hűtőgépgyár elődjében „az egyes hónapokon belül az ütemes terhelés biztosítása nem megfelelő”, így rendszeres lett a hóvégi rohammunka, a vasárnapi műszakok megtartása, a dolgozók egy részének 16 órán keresztül való dolgoztatása. Ennek oka elsősorban az állandó alapanyag- és alkatrész-ellátási zavarok, illetve a műszaki dolgozók nem kellő előrelátása, munkaszervezése volt.⁴⁴

⁴³ JNSZML MDP JVB iratai. 42-2/22. ő.e. 15.o.

⁴⁴ Uo. 27.o.

A jászberényi Pártbizottság VB 1955. szeptember 22-én, a közellátási nehézségek megtárgyalása után tűzte napirendjére a város gyárainak munkavédelemmel és baleset-elhárítással kapcsolatos helyzetét. Az ülésre a Fém- és Lemezárugyár üzemi baleseteivel kapcsolatos kimutatás nem érkezett meg, az Aprítógépgyáré viszont igen: ebből kiderült, hogy a gyárban az elmúlt 3 hónap során összesen 21 baleset történt, havonta 5 és 9 között mozgott az üzemi balesetek száma. A két gyár adataihoz kapcsolódóan az ülés egyik résztvevője felszólalásában kijelentette, hogy a bevallott balesetek száma nem reális, ugyanis az orvosi adatok alapján sokkal több előfordult, különösen a Fém- és Lemezárugyárnál igen magas a balesetek száma: itt sok balesetet az okozott, hogy „a műhelyekben minden a hegyén-hátán volt.” Az itteni balesetek főleg az új gyártmányok bevezetésénél adódtak. Igen komoly probléma volt, hogy az új dolgozók „kioktatása” (balesetvédelmi oktatása) a legtöbbször mindkét gyárban csak formálisan zajlott le, hiszen a dolgozókkal csak aláírtak egy papírt, hogy a felelősség az aláíróra szálljon egy esetleges szerencsétlenségnél. Az Aprítógépgyár dolgozói sokszor hanyagságból nem kapták meg a munkájukhoz szükséges védőöltözetet, még ha volt is raktáron, illetve nem ismerték a lehetőségeket a védőöltözet használatára. A Fém- és Lemezárugyárban sem gyakran hordták ezt a felszerelést, a művezetők pedig elnézték ezt. Itt a III-as csarnokban „szana-széjjel fekszenek a hulladékok, szerszám-alkatrészek, gépalkatrészek.”⁴⁵ A munkavédelem és az üzemi balesetek terén tehát Jászberény új ipari üzemei teljesen beleillettek az általános magyarországi képletbe.

Összefoglalásként elmondható, hogy az '50-es években a magyar emberek életkörülményei nagyban hasonlítottak egy hadban álló ország lakosságának életkörülményeihez: jegyrendszer, állandó hiány szinte minden élelmiszerből és közszükségleti cikkből, sorbanállások, hadigazdaság-szerű termelés, lakáshiány, előre nem tervezhető jövő, kilátástalanság. Az életkörülmények kisebb mértékű javítására mindössze a Nagy Imre által vezetett „új szakasz” időszakában tettek kísérletet 1953 júniusa és 1955 márciusa között. Mindennek tetejébe még minden nap jelen volt a párt fegyveres testülete, az ÁVH által gyakorolt megfélemlítés és terror a lakosság széles rétegei (kulákok, osztályellenség, reakciós klerikálisok stb.) ellen. Nem csoda, hogy ezt a rendszert elemi erővel söpörte el az Európában egyedülálló 1956-os népfelkelés, amelynek kiobbantó okai között a lehetetlen életkörülmények is szerepet játszottak. Az MDP után hatalomra kerülő MSZMP első lépései között éppen ezért szerepeltek szinte már kétségbeesett kísérletek az életkörülmények javítására, amelyek a '60-as, '70-es években végül sikerrel jártak, és hozzájárultak a magyarországi szocialista kurzus második felvonásának átmeneti konszolidációjához. De az már egy másik történet.

⁴⁵ JNSZML MDP JVB iratai 42-1/10 ó.e. 132-140.o.

Törőcsik István:

TEMPLOM A TEMPLOM KÖRÜL

(A jászapáti templom kerítésfala)

Mindazok emlékének, akik az apáti templomkertben nyugszanak.

Gyerekkoromban – közel egy évtizedig ministráns lévén – gyakori vendége voltam a jászapáti templomnak. Számomra természetes volt szabálytalan kövekből rakott, lőréses körítő fala, hiszen a házak túlnyomó többségének is van kerítése, így a templomnak is kell, hogy legyen – okoskodtam. Büszke voltam a hatalmas építményre, melynek tornyai már a második világháború ellenséges és baráti gépeit is útbaigazították. Barokk kapuit és a lourdesi-barlangot leszámítva a dísztelen övezőfal azonban soha nem tűnt túlságosan érdekesnek. 2004 nyaráig nem ötlöttem szemembe vésett betűi, feliratai. Ekkor sikerült elolvasnom Vándorfy János jászapáti káplán 1895-ben írt könyvét. Bevallom, egyik ámulatból a másikba estem, hiszen olyan dolgokat tudtam meg szülővárosom egyháztörténetéről, templomáról és szakrális tárgyairól, melyekről korábban sohasem hallottam. Elhatároztam, hogy megkeresem és azonosítom mindazon építészeti, tárgyi vagy írásos emlékeket, amelyekről ő ír. A templomkerítés nagyobb köveibe vésett rövid, latin neveket és rövidítéseket tartalmazó sírfeliratokról más írások olvasása során már korábban értesültem, hiszen Györi Gyula például a nemes Kiss Ferenc emlékét őrző felirat magyar fordítását közölte (GYÖRI 2001, 55), Rusvay Lajos posztumusz monográfiája pedig Vándorfy adatait tartalmazza újból (RUSVAY 2003, 250). Valamiért azonban ezek az utalások és hivatkozások nem ragadták meg a figyelmemet, csupán az eredeti (első kiadásban meglévő) könyv vonatkozó sorai. Szeptember első napjaiban elkezdtem a Vándorfy által először hivatkozott sírfeliratok azonosítását és dokumentálását. Közben természetesen a teljes kerítésfalat alaposan át kellett nézni, és minden fontosabb részletet lefotózni. A munka során sok más – kívül-belül látott – dologra is figyelmes lettem, míg végül jegyzeteimből kikerekedett eme tanulmány, melynek bővített változata a megyei múzeum évkönyvében lesz olvasható. Jelen írás keretei között ugyanis jó néhány részletkérdés tárgyalásától eltekintek.

Építéstörténet

A jászapáti templom első említése egyben a település legrégebbi dokumentuma is. 1391-ben a Szűz Mária tiszteletére szentelt kőegyház sarkától osztja fel az apáti határt egymás között hét család (GYÁRFÁS 1883, 514). Nyilvánvalóan azért ennél többen éltek akkor a környéken. Az osztozkodó családokat (nemzetségeket?) ugyan